

יחידה ה'

משפט המלך בעבירות שאין בהם מיתת בית דין דיני הראיות במשפט המלך

- משפט המלך ועונשיו - בעבירות שאין בהם מיתת בי"ד. הקבלה לדין משפטי בני נח.
- השוכר שכירי חרב, ההורג טריפה. לימוד פרשיות אחדות בנ"ך המהוות מקור למשפט המלך בזה.
- דין הראיות במשפט המלך - משפט ע"פ אומדנא וראיות פחותות, בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה.

המלך דן למיתה, אף בעבירות שאין בהם מיתת בית דין

כבר התבאר שהצורך במשפט המלך הוא "לתקן העולם כפי שהשעה צריכה" (כלשון הרמב"ם), ש"אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו" (כלשון המשנה באבות), ולצורך עיקר זה רשאי המלך להעניש על שפיכות דמים גם כשאין מענישים עליה בסנהדרין, ונבאר זאת. חיוב רוצח בישראל אינו אלא כשעשה הרוצח מעשה גמור ולא כשגרם לשפיכות דמים, וכן אינו חייב מיתת בית דין אלא כשהרג נפש גמורה ולא כשהרג אדם טריפה. בדין המלכות יכול המלך להעניש ולהרוג אף את השולח עבדיו להרוג, וגם אם לא הרגו נפש גמורה אלא טריפה. נביא דוגמאות לכך מן המקראות וההלכה.

בספר שמואל ב' פרק י"ג (כ"ח - ל"ט) אנו למדים על מעשה אבשלום, שציוה לנעריו להרוג את אמנון. ומחשש שהמלך יענישו קם אבשלום וברח, והאשה התקועית הצילתו באמרי פיה. וכך נאמר שם:

(כח) וַיֵּצֵא אֲבִשְׁלֹם אֶת נְעָרָיו לֵאמֹר רְאוּ נָא כָּטוֹב לִב אֲמֹנֹן בְּיָמָיו וְאֶמְרָתִי אֲלֵיכֶם הִכּוּ אֶת אֲמֹנֹן וְהַמָּתָם אֹתוֹ אֶל תִּירָאוּ הֲלוֹא כִּי אֲנֹכִי צְוִיתִי אֶתְכֶם חֲזָקוֹ וְהָיוּ לְבָנֵי חֵיל:
(כט) וַיַּעֲשׂוּ נְעָרֵי אֲבִשְׁלֹם לְאֲמֹנֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֲבִשְׁלֹם וַיִּקְמוּ כָּל בְּנֵי הַמֶּלֶךְ וַיִּרְכְּבוּ אִישׁ עַל פָּרְדּוֹ וַיִּגְסּוּ: וְשָׁם לָהֶלֶךְ:
(לח) וְאֲבִשְׁלֹם בָּרַח וַיֵּלֶךְ גָּשׁוּר וַיְהִי שָׁם שְׁלֹשׁ שָׁנִים: (לט) וַתָּכֵל דָּוִד הַמֶּלֶךְ לְצֵאתָ אֶל אֲבִשְׁלֹם כִּי נָחַם עַל אֲמֹנֹן כִּי מָת: וכו'

ובמלבי"ם שם (פס' ל"ט) כתב "ותכל דוד, פי' האפורי, ששלש שנים הראשונים שהתאבל דוד על בנו רצה דוד תמיד לצאת אל אבשלום, ר"ל לצאת למלחמה ולקחתו מגשור ולהנקם ממנו, ועתה מעכה אשתו או תמר, כלתה את דוד (מלשון כלא), היא כלאה ומנעה את דוד מלצאת אל אבשלום להשיבו ולהמיתו, יען ראתה כי נחם על אמנון, מצאה חיל למנוע את דוד מלרדפו עוד". הרי לך, שההורג על ידי עבדיו יכול המלך להענישו בדין המלכות.

ובאמת כן מבואר ברמב"ם בהלכות רוצח (פרק ב' הלכה ב-ד): "השוכר הורג את חברו, או ששלח עבדיו והרגוהו, או שכפת חברו והניחו לפני הארי וכיוצא בו והרגתהו חיה, וכן ההורג את עצמו, כל אחד מאלו שופך דמים הוא ועון הריגה בידו וחייב מיתה לשמים, ואין בהן מיתת בית דין. וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחוייבין מיתת בית דין, אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם הרשות בידו". מבואר בדברי הרמב"ם שיש רוצחים שופכי דמים שאין בהם מיתת בית דין, כגון מי ששלח את עבדיו להרוג את חברו, המשלח לא עשה מעשה רציחה ולפיכך אין עליו חיוב מיתת בית דין. אך המלך רשאי להרגו בדין המלכות לתקון העולם. רבינו "האור שמח" וצ"ל, מציין כמקור לדברי הרמב"ם הללו את מעשה אבשלום.

בדיני בן נח, הלכה קבועה היא, שהשוכר אחרים והשולח שליח להרוג את חברו - חייב מיתה, כמו שמבואר בבראשית רבה (פרשה לד סי' י"ג וי"ד):

'מיד כל חיה אדרשנו' - זה המוסר חבירו לחיה להורגו, 'מיד איש אחיו' - זה השוכר אחרים להרוג את חבירו.

'שופך דם האדם באדם דמו ישפך' אמר רבי חנינא כולהון בהלכות בני נח, בעד אחד בדיין אחד וכו', 'שופך דם האדם באדם' - על ידי שליח, 'דמו ישפך'.

רש"י פירש שם, שאע"פ שבדיני ישראל השולח פטור מדיני אדם, שאין שליח לדבר עבירה, בהלכות בני נח אינו כן, ובדיניהם השולח להרוג את חבירו חייב, שכתוב שופך דם האדם באדם, כלומר ע"י שליח, דם השולח ישפך.

מעתה מובן היטב, שגם במשפט המלך לתיקון העולם, רשאי הוא להעניש אף השולח את עבדיו להרוג, כיון שמשפטי המלך הם כפי המשפט שניתן לבני נח.

דוגמא נוספת מצאנו בפרשת מותו של שאול המלך, נאמר בספר שמו"ב פרק א' (ו' - י'):

וַיֹּאמֶר הַנָּעַר הַמַּגִּיד לוֹ נִקְרָא נִקְרִיתִי בְּהָר הַגִּלְבָּעַ וְהִנֵּה שְׂאוֹל נִשְׁעָן עַל חֲנִיתוֹ וְהִנֵּה הָרֶכֶב וּבָעָלֵי הַפָּרָשִׁים הַדְּבָקָהּ: וַיֵּפֶן אַחֲרָיו וַיִּרְאֵנִי וַיִּקְרָא אֵלַי וַיֹּאמֶר הֲנִי: וַיֹּאמֶר לִי מִי אַתָּה וַיֹּאמֶר [וַיֹּאמֶר] אֵלָיו עַמְלָקִי אָנֹכִי: וַיֹּאמֶר אֵלַי עֲמַד נָא עָלַי וּמִתְנִי כִּי אֶחְזָנִי הַשֶּׁבֶץ כִּי כָל עוֹד נִפְשִׁי בִּי: וְאֶעֱמַד עָלָיו וְאֶמָּתֶתְהוּ כִּי יִדְעָתִי כִּי לֹא יַחֲיֶה אַחֲרַי נָפְלוּ.

אילו היו דנים את ה"נער המגיד" בבית דין של ישראל פטור היה, שהרי שאול המלך היה גוסס על ידי מכת אדם (שנפל על חרב), ולכן אמר הנער כמתנצל "ואמותתהו" (- גמרתי מיתתו שכבר הומת ע"י החרב שנפל עליה - מלבי"ם) כי ידעתי כי לא יחיה אחרי נפלו, וכבר כתב הרמב"ם בהלכות רוצח פרק ב' הלכה ד': "אחד ההורג את הבריא או את החולה הנוטה למות ואפילו הרג את הגוסס נהרג עליו, ואם היה גוסס בידי אדם כגון שהכוהו עד שנטה למות והרי הוא גוסס, ההורג אותו אין בית דין ממיתין אותו". ואולם דוד לא קבל את דברי הנער ואמר לו "דמיך על ראשך כי פיך ענה בך לאמר אנכי מותתי את משיח ה'" (פסוק ט"ז), משום שדין המלכות להעניש אף על שפיכות דמים שאין בה חיוב בית דין. וכבר רמז זאת הרמב"ם בלשונו הזהב "אין בית דין ממיתין אותו", לומר לך שאמנם רק בית דין אין ממיתין אותו, אבל בדין המלכות נענש.

והטעם לזה, משום שכן נח שהרג אדם טריפה נהרג עליו, כמו שכתב הרמב"ם: "בן נח שהרג נפש אפילו עובר במעי אמו נהרג עליו, וכן אם הרג טריפה, או שכפתו ונתנו לפי ארי או שהניחו ברעב עד שמת, הואיל והמית מכל מקום נהרג" (הל' מלכים פרק ט' ד'). וכל שנענש בדיני בן נח יכול המלך להענישו לתיקון העולם, וכמו שכתב הרמב"ם הלכות רוצח (פרק ב' ד') "וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינם מחוייבים מיתת בית דין אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם הרשות בידו" (אור שמח הלכות רוצח פרק ב' הלכה ד' בסופו).

ד. דין הראיות - במשפט המלך

ממוצא הדברים שלמדנו, שהצורך במשפט המלך הוא לתקנת העולם, עולה ממילא כלל נוסף, שרשאי המלך לסמוך גם על עדות וראיה שאינה מקובלת בסנהדרין. וכך הם דברי הרמב"ם בזה: "כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה, יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה" (הל' מלכים ג' הל' י').

ובספר "אור שמח" (שם) כתב "אני מתפלל על רבינו (הרמב"ם) שכתב אפילו בעד אחד, האם על ידי עד אחד נתיר גופו להריגה", וכתב שם לבאר את דברי הרמב"ם באופן נפלא: "הואיל ובן נח נהרג על פי עד אחד וכו', מלך ישראל יש לו רשות להרגו, שדוקא לדון בדיני סנהדרין בחוקים תורניים שמצוה עליהם לדון, ציורה התורה שצריך שני עדים, אבל במלך ישראל שרשות ניתנה לו, והוא לתיקון המדינה, דינו כמו שנתנה התורה הנימוסיות לבני נח, וזה ענין מושכל". הנה יש לנו כאן הקבלה נוספת בין משפט המלך למשפטי בני נח, שהואיל ובני נח נשפטים גם ע"פ עד אחד, כן המלך יכול לדון את עוברי העבירה שבסמכותו ע"פ עד אחד, שמשפט המלך הוא כפי גדרי המצוות שנתנו לבני נח.

אגב, נקודה נפלאה נוספת נרמזת בדברי ה"אור שמח". הסנהדרין חייבת ומצוה לדון כפי שיעור העונש שקבעה התורה, ולכן אי אפשר לחייבם לדון אלא כשהעדות ברורה לגמרי. אך מלך שאינו מחוייב להעניש, ויש לו שקול דעת בדבר אם להעניש וכמה להעניש, נתנה לו התורה סמכות לדון אף על פי ראיות שאינן מוחלטות, ואם אין ליבו שלם בדבר, הרי יכול לסגת ולא לחייב מיתה, ויכול לבחור עונש אחר.

וכבר הבאנו בפרק הקודם בענין גלוי עריות (מקור ג), את המעשה המובא בירושלמי (מסכת סנהדרין), אודות החשש, שחששו שני רשעים שחסיד אחד יעיד עליהם לפני דוד המלך, ושדוד יהרוג אותם על סמך עדותו. מכאן מקור לדברי הרמב"ם, שלמשפט המלך די לנו בעד אחד. לפנינו נביא מובאות מהתנ"ך שהמלכים הענישו גם שלא על פי עדים.

פרשה נוספת לפנינו בתחילת שמואל ב', גר עמלקי הודה בפיו שהוא המית את המלך שאול, ודוד אומר לו: "דמיק על ראשך כי פיק ענה בך לאמר אנכי מותתי את משיח ה'" (פסוק ט"ז). ונשאלת השאלה, הרי אין להעניש על פי הודאת פיו, וכמו שכתב הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ח הלכה ו'): "גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו אלא על פי שנים עדים". אלא שהרמב"ם מיד שואל שאלה זו ומשיב: "וזה שהרג יהושע עכן ודוד לגר עמלקי בהודאת פיהם, הוראת שעה היתה או דין המלכות היה, אבל הסנהדרין אין ממיתין ולא מלקין המודה בעבירה" (לעיין במלבי"ם שמו"ב פרק א' פס' ט"ז).

כמו כן מצאנו אצל דוד המלך שאמר לרכב ובענה רוצחי איש בושת: "חי ה' אשר פדה את נפשי מכל צרה, כי המגיד לי לאמר הנה מת שאול וגו', ואחזה בו ואהרגהו בצקלג וגו', אף כי אנשים רשעים הרגו את איש צדיק בביתו על משכבו ועתה הלוא אבקש את דמו מידכם ובערתי אתכם מן הארץ. ויצו דוד את הנערים ויהרגום ויקצצו את ידיהם ואת רגליהם ויתלו על הברכה בחברון" (שמו"ב ד' ט' - י"ב). גם שם העניש אותם דוד המלך ע"פ הודאתם.

גם בפרט זה הדין כן בבני נח, הנה כן כתב בספר החינוך - מצוה כ"ו (ומקורו בירושלמי תחילת קדושין):

שישראל לא יתחייב לעולם בלא עדים והתראה, ושאר האומות אין צריכין התראה, לפי שאין חילוק בהן בין שוגג למזיד. וכן יתחייבו גם כן בהודאת פיהם, מה שאין כן בישראל שצריך עדים.

ברמב"ם בספר מורה נבוכים - חלק ג' פרק מ' - מצאנו שדין המלכות להעניש אפילו על פי עדות אשה. דבריו שם עוסקים במצות עגלה ערופה והתועלת שיש במה שנעשית בפרסום. וז"ל שם "ואמנם עגלה ערופה, תועלתה מבוארת - כי המביא אותה היא העיר הקרובה אל החלל, ועל הרוב ההורג הוא ממנה וכו' ואנחנו לא נדע מי הרגו. ואי אפשר על הרוב, עם החקירה ויציאת הזקנים והעומדים ולקחת העגלה, שלא ירבו דברי בני אדם, שאולי בפרסום הענין יודע ההורג וכו'. אם כן, אפילו אשה אם תדעהו - תאמר. ואחר שיודע - הגיעה התועלת, שאם לא יהרגוהו בית דין, המלך יהרגהו, שיש לו להרוג באמתלאות ובדדמי. ואם לא יהרגהו המלך, 'גואל הדם' יהרגהו, ויערים עד שיתנכל אליו להרגו. הנה כבר התבאר שתועלת 'עגלה ערופה' היא - לפרסם ההורג".

אף שאשה פסולה להעיד אפילו בדיני בני נח, וכמו שפסק הרמב"ם בהלכות מלכים (פ"ט הל' י"ד) "ובן נח נהרג בעד אחד ובדיין אחד בלא התראה ועל פי קרובין אבל לא בעדות אשה ולא תדון אשה להם", - המלך יכול להעניש ולהרוג אפילו בעדות אשה, כך דעת הרמב"ם ב"מורה נבוכים". בדברי הרמב"ם הללו אנו רואים חריגה מסויימת בכלל שקבע ה"אור שמח" שדיני המלך הם כמשפטי בני נח.

עוד הוסיף הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ג הל' י') שבסמכות המלך להעניש את הרוצחים אף "בלא התראה". תכלית ההתראה בעונשי בית דין, הוא גם כדי להבחין בין שוגג למזיד. אך מלך שדן גם בלא ראיה ברורה, לתקנת העולם, רשאי להעניש אף בלא התראה, כשברור למלך שהיה כאן זדון. פרשה שלימה מצאנו בזה בענינו של יואב, שנענש ע"י המלך שלמה על הריגת עמשא, אף שיואב הרג את עמשא בלא התראה (מלכים א' פרק ב' לא-לד ובמפרשים). להלן נקדיש פרק מיוחד לאותה פרשה, ולכן כאן נקצר. רק נעתיק כאן את לשון הרלב"ג (שם פס' כ"ח): "ויחזק בקרנות המזבח - וכו' ולזה הסכים המלך שימות שם ואע"פ שלא היתה שם התראה, הנה המלך יוכל לענוש ביותר ממשפטי התורה ליסר העם, וזה נלמד אותו מזה המקום וממקומות רבים, ממה שצוה דוד להרוג המבשר במיתת שאול ורכב ובענה על הודאתם שהמיתו איש בושת".

עוד הוסיף הרמב"ם (שהובא לעיל): שהמלך יכול להעניש בדין המלכות "שונא שהרג בשוגג". מסמיכות הפרטים שכתב כאן הרמב"ם: "שלא בראה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה" נראה, שהחידוש ב"שונא שהרג בשוגג", אינו לומר שעונשי המלך הם גם בעבירת שוגג, אלא גם בזה החידוש הוא בתחום הראיות. היינו שהמלך יכול להעניש אפילו בעד אחד, וכן על פי אומדן, כמו שונא שהרג בשוגג, שיש לשער ולהעריך שבאמת היתה כאן כוונה ומזיד, הואיל ושונא הוא לו מתמול שלשום (לשון הפסוק דברים י"ט ו').

פרשת התביעה על יואב, בהקשר להריגת אבנר, מתפרשת היטב לפי דברי הרמב"ם הללו. בצואת דוד לשלמה כשקברו ימיו (מלכים פרק ב' פסוק ה'), הוא אומר לו: "וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה, אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר ולעמשא בן יתר ויהרגם וגו' ועשית כחכמתך ולא תורד שבתו בשלום שאול", היינו שצוה את שלמה לחייב את יואב מיתה מדין המלכות על הריגת אבנר. למרות שיואב טען שהרג את אבנר בדין, בהיותו גואל הדם של עשהאל אחיו. ואף אם לא צדק יואב בדינו (שהרי עשהאל היה רודף אחר אבנר), ולא היה לו להרוג את אבנר, אבל לכל הפחות היה שוגג שהרי סבור היה שעושה כדין. אלא שכאמור בדין המלכות רשאים לדון על פי אומדנא, ושונא שהרג בשוגג יש לפעמים אומדן שהיה כאן כוונת זדון. וכששלח שלמה ביד בניהו להעניש את יואב הזכיר גם את פגיעתו באבנר, כאמור: "והסירת דמי חנם אשר שפך יואב מעלי ומעל בית אבי. והשיב ה' את דמו על ראשו אשר פגע בשני אנשים צדקים וטובים ממנו ויהרגם בחרב, ואבי דוד לא ידע, את אבנר בן נר שר צבא ישראל, ואת עמשא בן יתר שר צבא יהודה".

לשפוט אמת וצדק צריך יגיעה גדולה, אך בעיקר סייעתא דשמיא, והשראת השכינה, וכמו שאמרו חז"ל (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פר' יא):

"מנין אפילו שלשה שדנין שכינה עמהם, שנאמר (תהלים פ"ב א) 'אלקים נצב בעדת א-ל, בקרב אלקים ישפוט'.

אמנם לזכות ולכוון לאמת, בלא עדים ובלא התראה, קשה הדבר לאין ערוך. אלא שהכוחות ניתנות לו לאדם לפי התפקיד שמיעד לו הקב"ה. כך זכה שלמה המלך ע"ה באופן מיוחד לכוון לאמת, אף בלא עדים ובלא התראה, וכמו שמובא בזוהר הקדוש (חלק ב דף ע"ח ע"א), וכך כתוב בתרגום שני למגילת אסתר (א):

הוא היה מסתכל בבעלי דינא [שלמה היה מסתכל בבעלי הדין] כד הוו אתין למדן קדמוי [כאשר היו באים לדון לפניו], ועד אנון לא יכילין למללא קדמוי מילין דשיקרא, מן קדם דהוה ידע בין זכאה ובין חייבא [ואף גם הם, לא היו יכולים לדבר לפניו דברי כזב, כי הוא היה יודע להבחין בין זכאי ובין חייב].

אחר שהיה דוד המלך עצמו מסור על עשיית משפט צדק, זכה להנחיל פרי מעשיו לבנו. וכמו שאמרו חז"ל (ילקוט שמעוני תהלים פרק עב רמז תתה): "כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיהו ג' י"),

'כי פרי מעלליו יאכלו' - אינו אומר, אלא מעלליהם, אלו הצדיקים שמניחים לבניהם פרי מעשיהם, ואף דוד הניח פרי מעשיו, שנאמר (שמו"ב ח' ט"ו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו". והוסיף דוד להתפלל על ענין זה, שיזכה שלמה לדון דין אמת וצדק אף כשידון בלא עדים והתראה - "לשלמה אלקים משפטיך למלך תן" (תהלים ע"ב):

ואף על שלמה אמר 'אלקים משפטיך למלך תן, וצדקתך לבן מלך'. משפט אינו אומר אלא משפטיך, אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם, משפטיך למלך תן, כשם שאתה דן בלא עדים ובלא התראה, כך יהא שלמה דן בלא עדים ובלא התראה. אמר לו הקב"ה כך אני עושה, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך (דהי"א כט כג), וכי אפשר לו לבשר ודם לישב על כסא ה', והכתיב כרסיה שביבין די נור (דניאל ז ט), ומהו על כסא ה', א"ר יוחנן שהוא דן דין כיוצרו בלא עדים ובלא התראה, וזה היה דינן של שתי הנשים שנאמר (מלכים א' ג' טז) אז תבאנה שתי נשים וגו' (ילק"ש תהלים פרק עב רמז תתה).

כשם שזכה לכוון לאמת במשפט שתי הנשים, עד שיצאה בת קול ואמרה 'היא אמו' (מסכת מכות כ"ג ע"ב), כך זכה לכוון לאמת אף בדיני נפשות שדן במשפט המלך, בלא עדים ובלא התראה. ואולם, כתב בספר שערי הלשם (ח"ב סי' ב' פ"ג), שמעלה זו לא זכה בה שלמה אלא בימי גדולתו, אך אחר שנתמעטה מלכותו (כמו שאמרו במדרש שיר השירים א', שלש ירידות ירד שלמה וכו') יצתה בת קול ומיחתה בו, שינהג במשפט רק כפי האמור בתורה, וכמו שאמרו בגמ' ראש השנה (כ"א ע"ב):

מה אני מקיים 'בקש קהלת למצא דברי חפץ' (קהלת י"ב, י'), בקש קהלת לדון דינין שבלב, שלא בעדים ושלא בהתראה, יצתה בת קול ואמרה לו: 'וכתוב ישר דברי אמת' (שם), על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת (דברים י"ז, ו').